

Perczel Mórné Sárközy Júlia

A XIX. században még alig ismertek női szereplőket a politikában, diplomáciában, a tudományos életben, a gazdasági ágazatok irányításában. A nők szerepköre határozottan elkülönült a férfiakétól. Ez a működési terület – család, háztartás, nevelés – nélkülözhetetlenül fontos volt ugyan, mégis jelentéktelennek tűnt a korabeli felfogás szerint. Így aztán az okos, erős jellemű, áldozatos életű asszonyok a férfiak árnyékában kényszerültek meghúzódni.

Perczel Mórné nem volt sem „államférfi”, sem politikus, még kevésbé szabadságharcos, közvetve mégis részese lett mindezeknek, mint hitvese a radikális reformpolitikusként, forradalmárként, a magyar szabadságharc népszerű tábornokának. Azon kevesek közé tartozott, akik a világosi fegyverletétel után rövidesen követték a férjüket a száműzetésbe, a hazátlanságba, a nélkülözésbe, a nyomorba. A nehezen elviselhető körülmények között vállalta a bőséges gyermekáldás örömét és gondját. Osztozott férje lelki vívódásaiban, elviselte idegfáradtságából fakadó rigolyáit. A szó valódi értelmében támasza és bajtársa volt. Perczel Mórné rövidre szabott életútja egyrészt részvétet ébreszt, másrészt a legnagyobb tiszteletre kötelez.

Házassági kapcsolat a Perczel és a Sárközy család között

Perczel Mór a Komárom megyei Kömlődre házasodott. Kömlőd a középkorban Gesztes városhoz tartozott. A török hódoltság idején elnéptelenedő falut a Pázmány földesúri család telepítette újjá, többségükben református, magyar jobbágyokkal. (A XVIII. század második felében későbarokk stílusú templomot építettek; az első papjuk családjában született a jeles költő, Pálóczy Horváth Ádám.)

Nagybócsai Sárközy József úgy került az 1820-as évek közepén Kömlődre, hogy benősült a Pázmány családba. Az ifjú férj Komárom vármegye hivatalnokaként emelkedett a ranglétrán, s az 1840-es évek elején már ő a megye alispánja. A későbbi évek folyamán elpazarolta a felesége földbirtok-hozományát; az 1843–1844-es országgyűlés idején még tekintélyes hazafi. Leányával, Júliával itt ismerkedett meg Perczel Mór.

Perczel Mór (1811–1899) Tolna vármegye fiatal aljegyzője, majd jegyzője 1833-ban foglalkozott először a házasodás gondolatával, de a Kapuváry család leánytagjával nem jött létre a frigy. A következő évtizedben Perczel Mór idejét és energiáját lekötötték a Tolna megyei politikai küzdelmek, s egyre népszerűbbé vált mint a simontornyai járás főszolgabírája (1836), a megyegyűlés hírhedt „kubinszky–pecsovics” pártküzdelem radikális vezére és ünnepelt szónoka, majd a Védegyelet megyei szervezője. Ennek köszönhette azt, hogy az 1843–1844. évi rendi országgyűlésre Tolna vármegye Bezerédj Istvánnal együtt követték választotta. Perczel a

Pozsonyban töltött hónapok során, egy báli összejövetelen ismerte meg Komárom megye alispánjának leányát, Sárközy Juliát (született: 1828. január 2.). A karcsú, nyájas, mindig mosolygó Juliskával 1844. június 19-én a kömlödi református templomban kötöttek házasságot. A menyasszony tizenhat és fél éves, a vőlegény a duplája, harminchárom éves. Az ifjú pár családi fészke Kömlöd, itt három gyermekük született (1845. május 21.: Irma, 1847. február 18.: József, 1848. június 14.: Móric).

Az ifjú apa élete mozgalmas volt. A közéletben vállalt szereplései miatt sokat utazgatott lovhajhíton. Rendszeresen felszólalt Komárom, Pest, Tolna, Baranya és Fejér megye gyűlésein. A radikális politikust Pécs és Székesfehérvár is a díszpolgárává választotta. 1848–1849-ben részt vett a forradalom eseményeiben, országgyűlési képviselő, országos rendőrfőnök, hadseregtoborzó. A szabadságharc honvédezzredese, majd tábornokaként huszonöt csatát vezényelt.

A Perczel és a Sárközy család között később még egy házasság kötött. Mór legfiatalabb öccsét, Perczel Lászlót (1827–1897) a bécsi hadmérnöki akadémia elvégzése után Itáliába vezényelték az olasz szabadsághozalom elfojtására. 1850-ben kilépett a császári hadsereg kötelékéből. Hazatérve ismerte meg sógornője húgát, Sárközy Lidiát (1834–1882), akivel 1852-ben kötött házasságot. Kömlödnél öt gyermekük született.

Perczel Mórné az emigrációban

Törökország. A temesvári csatavesztés (1849. augusztus 9.) és a világosi fegyverletétel (augusztus 13.) után több ezer szabadságharcos a Török Birodalomba menekült. Perczel Mór – Miklós öccsével együtt – Orsovánál hagyta el hazáját. A szultán hűbértartományában, Bulgáriában gyalog, szekéren, lóháton vándorolt a magyar emigrációs csoport. Két gyűjtőtáborban (Vidin, Sumla) heteket töltöttek. 1850 tavaszán a török hatóságok a birodalom belsejében a kis-ázsiai Kütahyát jelölték ki a menekültek tartózkodási helyének. Perczel Mór itt másfél évet töltött (1850. április–1851. szeptember).

Itthon a bécsi udvar bosszúja a tábornok családját is sújtotta. Júlia asszonyt Haynau pribékjei hónapokig fogva tartották: 1849 végétől 1850 nyaráig a pozsonyi várba internálták. Ezután az osztrák hatóságok elengedték, és lehetővé tették számára az ország elhagyását. Perczel Mór – a hazatérés reménytelenségét látva – Kütahyából küldött levelében Törökországba hívta feleségét. A tábornok aggodalmát az is alátámasztotta, hogy az osztrák császári haditörvénytörés Perczel Mórt és harmincöt társát távollétükben halálra ítélte, Pesten a Neu Gebeude (Új Épület) udvarán jelképesen („in effigie”) kivégezte. A vesztőhelyen felállított harminchat bitófára fekete táblákon felhúzták az elítéltek nevét.

Júlia asszony vállalkozott a bonyodalmas utazásra. 1850. szeptember 25-én – Perczel Miklós naplóját idézve – „*Juliska 5 óra tájban megérkezett. Lóháton jött, két kisgyermek, Irma és Móric lóra kötött kosarakban jöttek. Keresztül áztak szegények.*” (A másodszülött József Magyarországon maradt, a kömlödi nagyszülők nevelték fel.)

A Törökországba befogadott magyar szabadságharcosok zöme egy év múlva, 1851 májusában elhagyhatta Kis-Ázsiát, és Nyugat-Európába távozhatott. Az emigráció nyolc vezetőjét azonban – köztük Kossuthot és a két Perczelt – néhány hónapig még visszatartották. Ők 1851. augusztus végén kaptak engedélyt Törökország elhagyására. Szeptember elején a férfiak lóháton, Perczelné a két gyermekével kocsin indult Kütahyából Brüsszába (Bursa). Az Angliába készülő Perczel család azonban nem vállalta a hetekig tartó utazást, mert Júlia asszony várandós volt. A Perczel testvérek útja ekkor elvált, ugyanis Miklós elindult Amerikába. „*Nehézünkre esett a megválás*” a testvértől és a sógornőtől is, aki „*kedves rokon, valóságos testvér; gyermekei a mieink is*” – olvashatjuk a szeretetteljes sorokat Perczel Miklós naplójában.

Perczel Mórék fél évet töltöttek Brussa város külterli kaszárnyájának egy kiutalt lakásában, ahol rövidesen, 1851. október 12-én megszületett Miklóska. A török hatóságok előzékenyen gondoskodtak a családról.

Perczelék 1852 márciusában indultak Angliába. A tengeri utazás hetekig tartott. Brüsszából Konstantinápolyba hajóztak. Többnapos várakozás után Málta szigetén kötöttek ki. Újabb várakozást követően francia hajón indultak tovább; Gibraltáron keresztül megérkeztek Southampton kikötőjébe, onnan vonaton Londonba utaztak.

Anglia. A népes Perczel család alkalmi segélyekből és a londoni magyar emigránsok szerepny adományáiból tartotta fenn magát. Egyre olcsóbb bérlakást keresve kiszorultak a főváros pereméről is, s a London környéki kisvárosban, Chlaphamban, majd Norwoodban tartózkodtak átmenetileg. Ez utóbbi településen megszületett az ötödik gyermek, Júlia (1852. november 27.).

Perczelék alig érintkeztek az angliai magyar emigránsokkal. Egyetlen bensőséges kapcsolat alakult ki: a család barátja, istápolója, lelki gondozója és vigasztalója Rónay Jácint (1814–1899) volt. A bencésánár, a magyar szabadságharc tábori lelkes vezetője szintén száműzetésbe kényszerült, és Londonban élt. Amikor Perczelék egy év után elhagyták London környékét, és Jersey-szigetre költöztek, a baráti kapcsolat nem szűnt meg. Rónay a szigeten többször meglátogatta a családot, s rendszeresen leveleztek is. A rendkívül művelt szerzetes részletes naplót vezetett; ebben hiteles leírásokat találunk Perczelék angliai életkörülményeiről, gondjairól, bajairól.

A Nagy-Britanniához tartozó Jersey-sziget „az angol korona gyöngye”, a La Manche-csatorna óceániai éghajlata következtében dús rétejeiről és fejlett állattenyésztéséről híres. Csendje, egészséges levegője vonzotta az emigránsokat. A magyar száműzöttek rangos tagjai közül többen idemenekültek, így Teleky László, Beöthy Ödön, Orbán Balázs, Thaly Zsigmond, Mézáros Lázár. Itt találtak menedéket a III. Napóleon császárságával elégedetlen politikusok, értelmiségiek, többek között Victor Hugo. Az író Jersey-szigeten ismerkedett meg a franciául is beszélő Perczel Mórral, s többször vendégül látta a tábornok családját, gyermekeit.

Perczelt a gazdálkodás lehetősége csábította ide, mert élelmeznie kellett népes családját. 1853 tavaszán költöztek a sziget egyik kisvárosába, Grouville-be. Itt lakást és földet béreltek. A „farm” a következő évben új munkaerővel bővült: Perczel Miklós és felesége az Amerikai Egyesült Államokból visszatért Európába, s szintén Grouville-ben telepedett le. *„Együtt voltunk megint Mórékkal és kedves gyermekeivel”* – írja naplójában. Közösén gazdálkodtak, kertészkedtek, állatokat tartottak. A „farmereket” meglátogató Rónay Jácint feljegyezte tapasztalatait: *„Perczel Móríc nagy faczipőkben füvet kaszált és hordott tehenei számára. A szelíd Irma, a Perczel és Sárközy család viruló szép hajadona fejte a teheneket; azután az apa és leánya siettek ápolni a gyengélkedő anyát, ringatni, csitítani a család apró reményeit.”* A család lelkiállapotáról, hangulatáról is reális jellemzést kapunk. A tábornok *„csak szeretteinek élt; ezen túl nem volt más gondolata, nem volt más szava, minthogy a hazát hogy kellett, hogyan lehetett volna megmenteni... A szelídlelkű, őszinte, előzékeny kis Sárközy Juliska szeméből setétlenek a nehéz gondok; homlokán néha-néha borongott a múltnak szomorú emléke... Milyen boldogok lehetnének a szerető lények, ha volna hazájuk, ha nem kelene szegénységgel küzdeniök”*.

Noha viszonylag olcsón lehetett bérelni a földet, s a család egyetlen tagja sem riadt vissza a munkától, mégis csak vergődtek; csupán egy tekintetben gyarapodtak: a gyermekáldás bőséges volt. A Jersey-szigeten töltött kilenc év alatt további hat gyermek született: Sándor (1854. március 10.), Erzsébet (1855. szeptember 9.), Hermina (1858. május 25.), Antal (1860. január 4.), Delicia (1861. március 1.) és Berta (1862. június 12.).

Rónay a naplójába rendszeresen bemásolta a Perczel Mórtól kapott leveleket, vagy azok egy-egy részletét. Innen ismerjük a tábornok kesergéseit és gondjait. *„Legkisebb fiam (= Sándor) igen beteges, már kétszer szinte halálosan. Nőm is sokszor gyenge. A sors úgy látszik házigondokkal akar gyógyítani... De azért nem csüggedek, viszem, míg bírom”* (1855). *„Még a gondoknak, szomoroknak, szenvedésnek is megvannak édes hatásai... Testileg, lelkileg hosszasabban betegek, szinte akaratoskodnak megválni fájdalomaitól. Így mi szándékosan győztörjük magunkat, s a győtrésben írt találok-keresek sebeinkre”* (1857). A negyvennyolc éves, őszülő tábornok idegei egyre kopnak, önmarcangoló örlődései fokozódnak: *„Mindjárt kitörök, és visszaesek régi nótáimba, vészkarogásba, káromkodásba. A hóbortosok sorába tartozom... Hiú piczi ember vagyok”* (1859).

E levelekre Rónay Jácint együttérzéssel válaszolt. A naplóba bejegyzett reagálásai is megértést, részvétet és segítőkészséget mutatnak: *„Az apát tisztelem, az embert szeretem; a világgal meghasonlott, önmagát keserítő férfiút rokonszenvvel kísérem a göröngyös pályán. Ez volt válaszim feladata azon levelekre, melyek újra és mindig újra felszaggatták a múlt sebeit, s fel-felriasztották a régi elnémult dicsőséget és családást... Különbben a napi gondok terhe alatt, melyek oly súlyosan nehezédtek a családra, a kedveseit annyira szerető apa összerogyott volna.”* Bizony, a napi gondok nem csök-

kentek, inkább gyarapodtak: „Ezer volt a baja, gondja. Szívemből sajnáltam. Csalódással megtört a szíve. Mivé leend? Lelkem elborul, ha reá, ha kedveseire gondolok” – írja Rónay Jácint.

Az emigrációban tengődő népes családot sorozatos csapások érték. A Jersey-szigeten eltöltött utolsó négy esztendő döbbenetes megpróbáltatásokat hozott. 1859-ben az olasz-osztrák háború felcsillantotta a magyar függetlenség reményeit. Perczel Mór Párizsba, Genovába és Torinóban utazott; tárgyalt Kossuthal és Piemont miniszterelnökével, Cavourral. Csalódva és felháborodva tért vissza Grouville-be. A kudarc hatására Perczel Miklós a feleségével, Latinovics Herminával újra visszatért Amerikába: „nőmön kívül még fogadott fiunkat, Miklóst is magunkkal vittük” – írja naplójába (Mórék Brüsszában született gyermekéről van szó). Magyarországról gyász hírek érkeztek; meghalt Perczel Sándor, Mór édesapja. „Elragadá a kíméletlen halál derek Apámat, a nélkül, hogy meghálálhattam volna nékie ama nagylelkűséget s hazafiságot, mellyel nem tagadá meg szenvedő fiát, de rendesen gyámoltá” – írta egy hazaküldött levelében a tábornok. Rövidesen újabb gyász hírek: „Elrablá idő előtt feledhetetlen napamat, Sárközy Józsefnőt. A nélkül, hogy egyetlen hő kívánsága teljesítésében leányának, kedves Nőmnek még egyszerű ölelésében bú émsztette lelkülete megnyugodást lehetett volna.” 1861-ben meghalt Vojnitsné Perczel Etelka (1807–1861). A testvéréről így emlékezett meg a tábornok: „Etelka történelmi jelenség a magyar nő világban... Vörösmarty eposzaiban és ódáiban... szépségét, szenteségét, erényeit tükrözi vissza, valóságos égi lény.”

1862 tavaszán meglátogatta Perczeléket Magyarországról Mór nővére, Perczel Erzsébet a férjével, Bartal Györggyel. Visszautazva három nagyobbacska gyermeket hazahoztak Magyarországra. Rónay Jácint megjegyzése: „Szomorú, hogy a szerencsétlen családon néhány gyermek eltávolításával lehetett csak segíteni.” A létszámcsökkenés még szomorúbb eseménye: 1862. június 2-án meghalt az akkor éppen legkisebb gyermek, a tizennégy hónapos Delicia. Tíz nap múlva, június 12-én újabb kislány született, Berta.

Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy „a régi családi gondok, a régi keserű lelki küzdelmek” következtében a családfőn eluralkodott egy hosszabb időre elhúzódó betegeskedés, idegzavarok tüneteivel.

Belgium. A gyász hírek, a családfő elhúzódó betegsége, Júlia asszony kimerültsége, a fokozódó nyomor érlelte meg azt a gondolatot, hogy elhagyják Jerseyt. Egy Magyarországhoz közeli országban akarták kivárni az esetleges hazatérés lehetőségét. Az 1830 óta független, demokratikus és semleges Belgium látszott megfelelőnek.

Tíz évi angliai tartózkodás után 1862 szeptemberében Perczel Mórék Brüsszelbe költöztek. A belgiumi kis magyar emigrációs csoporttal alig tartottak kapcsolatot. A gondok itt sem enyhültek. Szerény lakást béreltek. Segélyekből, a Magyarországról alkalmoszerűen küldött pénzből és a III. Napóleon francia császártól évenként érkező 2000 frank kegydíjből tengődtek. A gyermekek száma ismét gyarapodott: 1863. szeptember 9-én született György, majd 1866. december 6-án Ilona. Az új környezetben a családfő betegsége, idegállapota fokozatosan javult.

Néhány évvel ezelőtt, 1998-ban előkerült Perczel Mór egy eddig ismeretlen levele, amelyet 1863 decemberében Brüsszélből küldött a szülőföldjére, Tolna megyébe. A nyolc oldalas kézírásban hosszasan kesereg régi harcostársai elvesztésén: „Mintha csak az ádáz vérgzet mindent ki akarha pusztítani, mi a honnak becses, mi nekem kedves. Lehetetlen eltagadnom ama égető fájdalmak jajhangját, melyet eme gyász hírek fakasztanak ki keblemből” – írta. Újra feléledt benne nemzetmentő elhivatottsága: „Szilárd még a hitem egy szebb jövő, egy közeli megváltás iránt. Tudom, vallom, hogy még nincs bevégezve a Mű, de nincs még az én pályám sem... Be kell telni az Írásnak.” Levelében az itthon maradottakat kitartásra buzdította.

A független Magyarország megteremtésének reménye a porosz-osztrák háború idején (1866) ismét utazásra csábította Perczelt. Felkereste a magyar száműzöttek torinói vezérét, Kossuthot. Tárgyalásai azonban kudarcba fulladtak, ugyanis emigráns társai szerint Perczel Mórnál „a szenvedély és az önistenítés néha elragadják az ész szekerét... A magyar ügyről vele beszélni nem lehet; belehossa személyét és rögeszméjét, és azzal vége minden okos szónak.” A torinói sikertelenségről Rónay Jácint a következőket jegyezte fel: „Nélküle, – mint elkeseredve írta – megette szöttek a megmentési terveket... Odahagyta őket, és visszatért családjá körébe, honnét nem kellett volna kimozdulnia. Egy szomorú csalódással ismét többet hozott megtört szíve. Mivé leend? Lelkem elborul, ha reá, ha kedveseire gondolok.”

Újra itthon. Tizennyolc évi reménykedés után, 1867-ben teljesült a száműzöttek vágya: az Osztaák–Magyar Monarchia megengedte az emigránsok büntetlen hazatérését. A nélkülözésekkel és csalódásokkal teli keserves évek során az érintettek belátták, hogy a haza sorsának alakítása és irányítása lehetetlen a számkivetésben, s ez nem is az emigránsok feladata.

Perczel Mór népes családja 1867 júliusában lépte át a magyar határt. A csüggedt és megtört ötvenhat éves tábornokot szinte megfiatalította a fogadtatások és ünneplések sorozata. Országjárása során az újjáalakuló honvédegyetek több helyen elnökké választották, Bonyhád bandériummal és diadalkapuvál köszöntötte szülőltjtét, Zalaegerszeg díszpolgárrá, majd országgyűlési képviselővé választotta.

A megnyilvánuló osztatlan lelkesedést azonban Perczel Mór lelohasztotta a Kossuth-ellenes kirohanásaival. Az emigrációból szintén hazatérő Rónay Jácint aggódva és reálistan értékelte e kockázatos közszereplést: *„Szegény barátom vagy nem ismeri, vagy nem akarja elismerni a körülmények hatalmát. Csalódni fog, s a keserű csalódás feldúlándja szíve békéjét, mely a számkivetésben oly sokszor állt már az örvény szélén.”* Perczel kénytelen volt tudomásul venni népszerűsége rohamos csökkenését. A nyílt politikai bukás elől menekülve 1870-ben visszavonult a közéleti szerepléstől.

A lelkesedést felváltó politikai csalódás ismét megviselte a tábornokot. A lelki krízist fokozta a családot ismét sújtó gyászszorozat. Hazatérésük évében meghalt Júlia édesapja, Sárközy József. A következő évben az elsőszülött gyermeket, Irmát temették el. *„A Perczel és Sárközy család viruló szép hajadona”* huszonhárom éves volt. A megtört apa a családi Bibliába a következőket jegyezte be: *„Irma, kiben az Isten házasságom megáldá, meghalt 1868. június 4-én; Kerepesi temetőben el temetve. A páratlan gyermek, a szent leány meghalt meghülés következtében.”* Az itthon fogant tizennegyedik gyermeket, az 1868. március 12-én született Gábort tizennégy hónapos korában Kömlődön temették el (1869. május 2.). A szülők immár a harmadik gyermeküket veszítették el.

Perczel Mórék a hazatérést követően néhány évig Kömlődön laktak, de Pesten is tartottak fenn lakást. A csalódások és a tragédiák arra készítették a családot, hogy húzódjanak vissza a közéletből, hagyják ott a fővárost és Kömlődöt, s térjenek a szülőföldre: 1870-ben a megviselt tábornok a családjával a bonyhádi kúria kis lakásába költözött. Ekkor Perczel 59, Júlia asszony 42 éves. Az idősebb fiúk (József, Mór, Miklós) már önállóak. A többi gyermek – Júlia 18, Sándor 16, Erzsébet 15, Hermina 12, Antal 10, Berta 8, György 7, Ilona 4 éves – szerény körülmények között nevelkedett.

A legmegrázóbb tragédia 1877-ben következett be: meghalt Perczel Mórné Sárközy Júlia, a *„szelíd lelkű, őszinte, előzékeny”* feleség, a hitvesi hűség, az áldozatvállalás és lemondás példaképe. Élt negyvenkilenc és fél évet, szült tizennégy gyermeket (tízet a számkivetés éveiben). *„A szent anya és páratlan nő, 33 éven át hű vándortársam meghalt 1877. július 13-án este 11 órakor, rögtön – szívűtésben. Hű, odaadó hitves nőm meghalt leírhatatlan keserűnkre. A páratlan, az igazi szent nő, anya és gyermek egy személyben.”* Ezeknél a családi Bibliába írt rajongó soroknál nem lehet jobban kifejezni azt, hogy mit jelentett Perczel Mór számára Sárközy Júlia. Soha, sehol nem említi senki, hogy az asszony zűgölödött volna a sorsa ellen. Valóban *„szent nő”* volt, aki erős akarattal küzdött meg a gondokkal, szívósan birkózott a saját testi gyengeségével. Szeretettel nevelte a gyermekeket, s fájó, de erős szívvel mondott le néhányukról, ha a szükség úgy hozta. Nagy fájdalokat is el kellett viselnie a szűlőttei koporsója mellett. Zokszó nélkül tette meg a nagy utakat a száműzetésben, s teremtett mindig új otthon, ahányszor költözniük kellett. Valóban példás hitvesi szeretettel, hűséggel és odaadással vállalta férje sorsát, lelki válságait. Élete csöndben, szerényen, a tábornok árnyékában telt el. S amikor a megpróbáltatások idehaza sem szűntek, a szíve felmondta a szolgálatot. Ötven éves sem volt még. Hamvai a bonyhádi Kálvárián pihennek – immár 125 éve.

A támaszát veszített család nehezen birkózott meg a feleség és az anya hiányával. A következő évben rejtélyes körülmények között meghalt a húsz éves Hermina. A családi feljegyzés szerint *„a szende, ártatlan leányka, Hermina eltűnt, bizonyosan a Duna hullámaiban hagyta fiatal életét 1878. november 6-án.”*

Perczel Mór még magányosabbá, visszahúzózóbbá vált. A sorsával vívó, csalódott, melőzött tábornok élete alkonyán a következőkben összegezte pályafutását: *„Egy nemzetnek, egy*

bűnös és hálátlan országnak vagyok a betege, koldusa, mártyrja.” Ezzel a tudattal távozott az élők sorából nyolcvannyolcadik évében, 1899. május 23-án. Holttestét hűséges felesége sírjában helyezték el. Azóta „A bonyhádi néma sírja / Hű emlékezés borul.”

Kolta László

Szakirodalom: Perczel Mór: Az aranykor Tolna megyében. Tolnamegyei Közlöny – 12 részes sorozat az 1881. évfolyamban; újranyomás: Bonyhád, 1999.; Perczel Mór: Közlemények Perczel Mór emlékirataiból. Bonyhád, 1883.; Rónay Jácint: Naplótöredék – Hetven év reményei és csalódásai I–VIII. Pozsony, 1884–1888.; Kolta László: Perczel Mór élete és munkássága. Bonyhád, 1963.; Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból I–II. Bp., 1977., 1979.; Kolta László: „Még nincs bevégezve a Mű” – Perczel Mór üzenete haza, 1863. – Forrásfeldolgozás (kézirat: Megyei Levéltár, Szekszárd, 1999.); Dobos Gyula: A Perczelek. Szekszárd, 2001.

Fényes Elek emlékezete

Sajnos még a Kossuth-évforduló kapcsán is elég keveset lehetett hallani a tudományos vagy gazdasági élet azon személyiségeiről, akik a nagy magyar államférfi harcostársaként vettek részt az 1830–1840-es évek gazdaságpolitikai mozgalmában. E küzdelmek egyik kiemelkedő alakja volt Fényes Elek, a XIX. század első felének legnagyobb magyar statisztikusa, aki ilyen irányú szerepvállalása mellett a reformkori Magyarország tudományos életében is kimagasló teljesítményt nyújtott.

Fényes Elek 1807. július 7-én született a Bihar megyei Csokalyon, egy sokgyermekes, köznépmesesi családban. Apja, Fényes Antal gazdag könyvtárral rendelkező felvilágosult ellenzéki volt, aki a kor két fontos folyóiratát, a Magyar Hírmondót és a Tudományos Gyűjteményt is járatta. Fia, Elek tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban kezdte (1814–1822), majd a nagyváradi és a pozsonyi jogakadémián (1822–1828) folytatta, miközben jurátusként részt vett az országgyűlés ülésén is. A fiatal Fényesre szakmai szempontból a legnagyobb hatást Schwartner Márton és Bél Mátyás művei gyakorolták, valamint a koronázó városban a neves statisztikus, Fáber Antal előadásai. 1828-ban, tanulmányai befejeztével jogi pályára lépett, amivel három év elteltével végleg felhagyott, hogy a továbbiakban immár kizárólag a statisztika tudományának szentelhesse életét. Döntésében nagyban közrejátszottak az országgyűlésen szerzett kedvezőtlen tapasztalatai is, mivel a diéta követéinek tárgyi tudása az országról sokszor a nullával volt egyenlő, de a tudományos életben sem volt jobb a helyzet. Akkoriban Magyarországról szinte kizárólag olyan külföldi tudósok érkeztek, akik megfelelő információk hiányában csak bizonyos külsőségek alapján (pl.: a csikós, a betyár, a gulyás vagy a paprikás mítosza) mondtak ítéletet, ami rendkívül kedvezőtlen színben tüntetette fel hazánkat a világ szemében.

A statisztika, mint önálló tudomány a XVIII. századi Európában két nagy iskolára, az angol politikai aritmetikára és a német leíró statisztikára oszlott. Míg az előbbi demográfiai kérdésekkel foglalkozott, az utóbbi egy adott állam földrajzi, gazdasági, közigazgatási és politikai szempontú leírását tekintette fő feladatának. Magyarországon alapvetően a leíró iskola érvényesült, de jelen voltak a politikai aritmetika (Hatvani István), a gazdasági (pl.: Skerlecz Miklós, Berzeviczy Gergely) és a földrajzi statisztika (pl.: Bél Mátyás, Korabinszky János Mátyás stb.) képviselői is. A XVIII. század közepe óta a statisztika a hazai jogászképzésben is fontos szerepet töltött be, ami a különböző államok politikai és földrajzi ismertetését jelentette, lényegében a mai értelemben vett statisztikai adatok alkalmazása nélkül. A leíró irányzat legnagyobb alakja Schwartner Márton volt, aki elkészítette a Magyar Királyság statisztikai leírását, részletesen ismertetve a hazai népességi, gazdasági, közjogi és kormányzati viszonyokat. Műve alapján a II. József-féle népszámlálás (1785–1887), a Mária Terézia óta kötelező anyakönyvek, valamint az adóösszeírások szolgáltak, de munkájához a politikai aritmetika elemeit is felhasználta. Utódai viszont, egy-két kivételtől (pl.: Fáber Antal, Magda Pál) eltekintve csak az ő nyomdokain haladó epigonok voltak, akik műveikben már nem érték el a schwartneri színvonalat, a magyar statisztikai iskola pedig egyre alacsonyabb szintre süllyedt. Ezt a hanyatlást Fényes Elek állította meg, aki naprakész, korszerű tartalommal töltötte fel az elavult